

Racehygiejnens tidlige indtog i det danske mediebillede

En analyse af den moralske, medicinske og socioøkonomiske debat af sterilisationslovgivningen 1933 fremført i konservative, socialdemokratiske og venstresocialistiske aviser fra 1911-1923

Rikke From

JOUK10: Eksamensarbejde

Institutionen för Kommunikation och Medier,
Lund universitet,
Sverige

Vejleder: Jimmy Vulovic

Efterårssemester 2023

08/01 2024

Abstract

This thesis is a study of the moral, medical, and socioeconomic arguments in favor of a racial hygienic sterilization legislation carried out in conservative, social democratic and socialist newspapers in Denmark from 1911-1923. While the sterilization legislation did not come into effect until 1933, the question was heavily discussed publicly in the preceding years. The public belief in omniscience, authority, and infallibility of medical science was a part of the gradual transition of Christian faith as a system of explanation to rationality and science. The medical science was trusted to resolve the social problems of poverty and immorality as well as disabilities by controlling reproduction to strengthen the population's unified genetic makeup. And controlling genetic heritage was deemed necessary for the development of the Danish welfare state. To study the moral, medical, and socioeconomic arguments in favor of a racial hygienic sterilization legislation, I used archival research to collect the material and a thematic content analysis to analyze how the argumentation and discourses were manifested in the public debate. I argue that the scientific debate of whether racial hygiene is a medical science or a social experiment and the belief in rationality and "expert society" provides the framework of which the rest of the analysis should be considered. I also argue that the main competing discourses were rationality in the 'public good' versus a discourse of humanity and civil rights. Lastly, I argue that the argumentations display conceptual confusion and that advocates of racial hygienic sterilization across the political spectrum had adverse interests.

Keywords

Eugenics, Scandinavian racial hygiene, Danish media history, sterilization legislation, history of institutionalization of disabilities and welfare

Eugenik, skandinavisk racehygiejne, dansk pressehistorie, sterilisationslovgivning, forsoegshistorie

Indholdsfortegnelse

DEL 1

1. INTRODUKTION	4
1.2 PROBLEMFOMULERING	5
1.3 TERMINOLOGI	5
1.4 FORSKNINGSFELT	6
1.4.1 RACEHYGIEJNE I DANMARK	6
1.4.2 MORALSK FARER VED KVINDELIG USÆDELIGHED	7
1.4.3 EUGENIKKENS IDÉHISTORIE.....	8

DEL 2

2. TEORI.....	10
2.1 BIOMAGT OG DEGENERATIONSTEORI	10
2.3 MEDIKALISERING OG 'GENETICIZATION'	11
2.4 RISIKO, FARER & 'GOVERNMENTALITY'	12

DEL 3

3. METODOLOGI OG METODE	13
3.1 EPISTEMOLOGI	15
3.2 ETISKE OVERVEJELSER	14
3.3 MATERIALE	16

DEL 4

4. ANALYSE	17
4.1. ET SOCIALT EKSPERIMENT ELLER VIDENSKABELIG METODE?	18
4.2 VIDENSKABEN, DEN ØKONOMISKE BYRDE OG DET MORALSKE FORFALD	22
4.3 BEFOLKNINGENS VILJE.....	29

DEL 5

5. KONKLUSIONER.....	33
----------------------	----

LITTERATURLISTE.....	36
----------------------	----

1. Introduktion

Til en lægekongres i Vodskov i 1936 mødte den danske læge og racehygiejniker, Gunnar Wad den østrigske læge Reichel. Wad mindes i eftertiden samtalen:

Gamle professor Reichel hørte opmærksomt og høfligt på mig og sagde så: ”De må være klar over, at der går en stige med følgende trin: fødselsbegrænsning – sterilisation – abort – eutanasi. De står nu på andet trin og har foden på tredje. Hvornår når De toppen af stigen?” Ingen af os kunne på daværende tidspunkt lugte osen fra gaskamrene eller forestille os et sådant trin på stigen (Kragh et al., 2015, p. 54).

Alligevel fortsatte Dr. Wad med at støtte den danske stat i at udføre sterilisation af racehygiejniske årsager langt oppe i 1960'erne.

Der blev foretaget 13000 sterilisationer i Danmark med det formål at forbedre befolkningens samlede kvalitet ved at forhindre uønsket reproduktion (Sørensen, 2021). En række arvelighedsteorier, socialdarwinistiske fortolkninger og kortlægninger af generationel fattigdom legitimerede racehygiejnen som lægevidenskab. Og legitimeringen var central for de politikere, som anså racehygiejnen som en nødvendighed i udviklingen af fremtidens velfærdsstat. Med direkte indflydelse på lovgivningen fik racehygiejniske eksperimenter, tvangssterilisationer, umyndiggørelser og anbringelser under åndsvageforsorgen langvarigt plads i Danmarks socialpolitik.

En racehygiejnisk sterilisationslovgivning i Danmark trådte først i kraft i 1933. Men allerede i begyndelsen af 1900-tallet havde debatten været velkendt i skandinaviske racehygiejniske kredse og i den danske offentlige debat. Mange havde en holdning og hverken læger, forfattere, politiet, dommere og præster afholdte sig fra at give deres besyv med på sagen i avisernes spalter. Tiden omkring århundredeskiftet bar præg af store medicinske og videnskabelige fremskridt, og tidens gradvise skifte fra religiøs skæbnetro til rationalitet gav store forventninger til lægevidenskabens ufejlbarlighed og evne til at løse samfundets sociale og moralske problemer.

Sterilisationslovgivningen debatteredes ivrigt i 1911 - 1923, og da loven først trådte kraft, var jorden gødet for racehygiejnen socialt, moralsk og medicinsk. Ved at undersøge den offentlige debat af en racehygiejnisk sterilisationslovgivning i årene mellem 1911 - 1923 kan man få indblik i hvilken argumentation, der legitimerede tiltagene, og hvordan modstanden blev mødt og banet af vejen.

1.2 Problemformulering

Hvordan blev moralske, medicinske og socioøkonomiske argumenter for en racehygiejnisk sterilisationslovgivning fremført i konservative, socialdemokratiske og venstresocialistiske aviser fra 1911-1923?

1.2.1 Problemstillinger

- I. Hvordan blev racehygiejne debatteret offentligt, og var der både modstandere og fortalere for racehygiejniske tiltag i konservative, socialdemokratiske og venstresocialistiske aviser?
- II. Hvordan kom modstand mod racehygiejnisk sterilisation til udtryk i aviserne, og hvordan adskilte argumentationen imod en racehygiejnisk sterilisationslov fra argumentationen for?
- III. Hvad kan der udledes af debatten af de racehygiejniske tiltag i aviserne om den folkelige opbakning, og i hvilken omfang fik befolkning indblik i racehygiejniske tiltag?

1.3 Terminologi

Avisartiklerne er mere end 100 år gamle, og sproget har ændret sig med tiden. Visse ord som "race" har i dag en anden betydning end i begyndelsen af 1900-tallet, og bliver i den sammenhæng ikke brugt til at beskrive etnicitet og hudfarve men til at beskrive befolkningen og den menneskelige race. Begrebet 'racehygiejne' skal derfor ikke direkte blandes sammen med racisme og xenofobi. I analysen fremgår der betegnelser, som giver udtryk for et umenneskeliggørende syn på grupper i samfundet. Kategorier som 'åndsvage', 'undermålere' og 'degenerede individer' er ikke kategoriseringer, som lægevidenskaben ville bruge i dag, og kan ikke sammenlignes med tidssvarende diagnoser for mennesker med kognitive funktionsnedsættelser.

Det danske sprog har også udviklet sig grammatisk. Jeg gengiver ord og citater direkte fra materialet, og bruger altså grammatikken og stavningen derfra, men skriver jeg i egne ord er det med tidssvarende grammatik og stavning. Altså vil visse ord staves forskelligt undervejs i opgaven. I materialet er substantiver kapitaliseret, mens det i mine ord skrives med småt. Stavningen ændrer sig også fra materiale til materiale, og en enkelt avis skriver eksempelvis ikke substantiver med stort i 1923.

1.4 Forskningsfelt

1.4.1 Racehygiejne i Danmark

Lene Koch beskriver i *Racehygiejne i Danmark 1920 - 56* (2000), at racehygiejne og eugenik er ”to synonyme begreber” (Koch, 2000, s. 16), hvor den tyske litteratur beskæftiger sig med ”rassenhygiejne”, som ikke i dansk forståelse kan oversættes til meningen bag ’race’, men derimod skal forstås som ’befolkning’ eller ’folkeslag’. Man bør altså tilgå den skandinaviske og tyske ’racehygiejne’ som ’befolkningshygiejne’. Koch forklarer, at der indenfor den tyske racehygiejniske bevægelse både var nazismens antisemitisme men også kritik af antisemitisme og racehygiejniske jøder, som foretrak betegnelsen ”eugenik”. Eugenik som begreb bruges i den angloamerikanske bevægelse og dækker ifølge Koch både over Galtons teori, som redegøres for senere, men også den racehygiejniske institutionalisering. Koch opdeler altså racehygiejnen i to sider af samme sag; a) det videnskabelige studium af menneskehedens kvalitet og reproduktion, og b) den institutionelle praksis og tiltag for at understøtte en påvirkning af menneskets kvalitet og arv (Ibid.). Først efter den tyske besættelse af Danmark, blev racehygiejne problematiseret i en dansk kontekst, men inden da havde det været en alment udbredt betegnelse i den offentlige debat, beskriver Koch. Koch henviser til begrebet også brugtes i efterkrigstiden, og blev forsvaret af daværende socialminister K.K. Steincke, Socialdemokratiet, med, at det ikke er korrekt, begrebet er hentet fra Tyskland og nazismen (Ibid.).

K.K. Steincke var som socialminister central for racehygiejnens politiske udbredelse i Danmark. I 1920 nedfældede han en politisk og økonomisk argumentation for indførelsen af racehygiejniske love i Danmark i betænkningen ’Fremtidens Forsorgsvæsen’ (Steincke, 1920). Koch beskriver, at det kan fremstå paradoksalt, at det racehygiejniske ræsonnement bag lovgivningen blev formuleret ”af den mand, som mere end nogen repræsenterer omsorgen for de svage og bestræbelsen på at sikre disse grupper en menneskeværdig tilværelse” (Koch, 2000, s. 22). Men Koch påpeger samtidig, at racehygiejnen var en central del af udviklingen af den moderne velfærdsstat, som var forudsat af socialreformer, hvor sociale ydelser gik fra almisser til rettigheder. Den racehygiejniske lovgivning skulle altså forstås som nødvendigt for velfærdsstatens levedygtighed, og den racehygiejniske praksis blev i høj grad båret frem af sociale reformer og økonomiske argumenter, der fik sin legitimitet i befolkningen gennem racehygiejniske arvelighedsteorier. Steincke befandt sig på grænsen mellem ”det sociale Minimums Politik” og racehygiejnen, og hvis det sociale minimum; at alle kunne

overleve på et socialt minimum, så var racehygiejniske tiltag i Steinckes optik nødvendige for at undgå at samfundets forpligtelser voksede sig større end det mulige at efterleve (Ibid., 24-5).

Steincke anvendte sig af marxistisk terminologi, når han beskrev, hvordan staten var forpligtet til at forbedre livet for samfundets nederste lag ”de paa hvilke hele Overbygningen hviler på” (Steincke i Koch, 2000, s. 25). De nederste lag var ifølge Kochs beskrivelse af Steinckes samfundsforståelse de ’værdigt trængende’ eftersom, at de ikke selv var skyld i, at de ikke kunne forsørge sig selv. Men under det nederste lag fandtes ’undermålerne’ ifølge Steincke, som var arveligt belastede, og ansås som en trussel mod befolkningskvaliteten (Ibid.). For Steincke var det altså nødvendigt, at racehygiejnen fik folkelig accept og legitimitet til at fjerne afvigerne af hensyn til befolkningen og tillagde også socialdarwinismen en politisk betydning, da socialreformerne i Steinckes optik ville sætte den naturlige selektion ude af kraft. Derfor var racehygiejniske love og praksisser nødvendigt at implementere sideløbende med udviklingen af velfærdsstaten for at understøtte dens levedygtighed på sigt (Ibid., 26-7).

Første gang egentlige racehygiejniske overvejelser indgik i lovgivningsarbejdet var ifølge Koch i forbindelse med ægteskabsloven af 1922 (Danmarkshistorien, 1922), hvor § 10 forbød indgåelsen af ægteskab med ”sindssyge og aandsvage i højere Grad” (Koch, 2000, s. 35). Foruden ægteskabsloven blev også straffeloven og sterilisationsloven inddraget i racehygiejnisk lovgivningsarbejde (Ibid., 44).

1.4.2 Moralsk farer ved kvindelig usædelighed

Bolette Frydendahl Larsen, historiker fra Lunds universitet, har beskæftiget sig med den del af åndsvageforsorgen, som stod for ’genopdragelsen’ af piger og kvinder, som blev anset som værende moralsk åndsvage. Vejstrup Pigeheim blev oprettet i 1908 og bestod af piger mellem 15-18 år og efter 1922 op til 21 år. Også Sprogø Kvindeheim havde piger og kvinder placeret som en del af Kellerske anstalter, som under første halvdel af 1900-tallet var ledet af racehygiejniske fortalere som overlæge Christian Keller og læge Hans Otto Wildenskov. De havde begge deres virke i åndsvageforsorgen og forsøgte at påvirke politikere og opinionen til at gennemføre racehygiejniske statslige tiltag, der skulle udvide deres beføjelser til at praktisere race hygiejniske tiltag (Kirkebæk, 2023; Koch, 2000; Larsen, 2020). Larsen bruger ’psykopati’ som diagnose hos piger placeret på Vejstrup til at vise, hvordan en diagnose blev en institutionel løsning gennem en medicinsk intervention, og hvordan ’psykopati’ blev brugt mod piger, som forsorgen ikke kunne ”genopdrage” til sædelighed og tidens morale (Larsen,

2017, p. 137). Piger og kvinder, der var genstand for racehygiejniske interventioner, adskilte sig fra drenge og mænd. Hvor kriminalitet og lovløshed, alkoholisme og vagabondering var mere udtalt hos drenge og mænd, var sædelighed, herunder utroskab, spredning af kønssygdomme, erotisk adfærd og prostitution mere i søgelyset hos piger og kvinder. Når piger og kvinder var kriminelle var det for deres vedkommende ikke blot en overtrædelse af samfundets love og regler, men også en overtrædelse af kønsnormer, hvilket gjorde de i større udstrækning ansås som afvigende og amoralske end mænd og drenge med samme adfærd. Derfor havnede flere af de piger og kvinder i åndsvageforsorgen eller på psykiatriske afdelinger, hvorimod flere mænd og drenge fik domme og afsonede i fængsel (Ibid., 141).

Ifølge Larsen skal de diagnoser, som institutioner som Sprogø Kvindehjem og Vejstrup Pigeheim brugte i højere grad forstås som afvigelser fra normen end egentlige sygdomme og tilstande (Larsen, 2020, p. 207). Og "abnormal" blev brugt medicinsk til at understrege afvigelsen, men også identificere årsagen bag afvigelsen som en arvelig karakterbrist. Larsen henviser til Foucaults logik bag "abnormal" som begreb og ræsonnement i Foucaults degenerationsteori, som anså alle afvigelser som forbundne (Ibid., 208). Truslen i degenerationen ligger altså i afvigelsen. Piger og kvinder på både Vejstrup Pigeheim og Sprogø Kvindehjem var til en stor udstrækning blevet placeret i åndsvagforstanden på grund af moralsk åndssvage, særlig besværlig karakter, 'løsdrift' og prostitution. Kun en mindre del var placeret grundet kriminelle forhold som tyveri eller bedrag eller på grund af funktionsnedsættelser (Larsen, 2017, p. 144). Mens at drenge og mænds kriminalitet problematiseredes i relation til økonomi, var den primære opmærksomhed på kvinder rettet mod den "moraliske smitte" ved usædelighed. For piger og kvinders vedkommende var altså det moralske element af nødvendigheden ved at forbedre befolkningskvaliteten mere centralt end det økonomiske som ved drenge og mænd, hvis sædelighed kun problematiseredes ved forbrydelser og ikke som et moralsk anliggende for samfundet, da hvad der regnedes for usædelighed for kvinder langt hen af vejen blev anset for værende en naturlig drift hos drenge og mænd (Larsen, 2020, p. 138).

1.4.3 Eugenikkens idéhistorie

Edwin Black, amerikansk historiker og forfatter, har udlagt eugenikkens idéhistorie i sin bog 'War against the weak: Eugenic and America's campaign to create a master race' (2002). Mens racehygiejne og eugenik er blevet fortolket som darwinisme og appliceret på mennesker gennem begrebet 'socialdarwinisme', så peger Black på, at Darwin aldrig selv har taget 'socialdarwinisme' i

sin mund (Black, 2002, p. 12). I stedet skal oprindelsen til den amerikanske eugenik forstås gennem den amerikanske økonom Thomas Malthus, som i 1798 fremsatte en teori om fattigdommens natur og socioøkonomiske systemer, der bidrog til at opretholde fattigdom. Særligt velgørenhed var Malthus kritisk overfor, da han anså det som en medvirkende faktor til generationel fattigdom, og det var modstridende med menneskehedens naturlige udvikling. Malthus var særdeles kritisk overfor ulighedsskabende og uretfærdige sociale og økonomiske strukturer, men den del af kritikken blev ignoreret af hans tilhængere, der i stedet hæftede sig ved Malthus' afvisning af velgørenhed og den manglende effekt af at hjælpe fattige (Ibid., 11-2).

Herbert Spencer, britisk filosof og agnostiker, udgav 'Social Statics' i 1851, hvor han argumenterer for, at alle mænd bør kunne kræve den fulde frihed til at realisere sig selv og sine egenskaber så længe det er foreneligt med, at alle andre mænd besidder samme frihed (Spencer, 1851). Ifølge Blacks udlægning af Spencers teori følger menneskeheden "the laws of cold science" og ikke Guds vilje, og han udbredte udtrykket, senere anvendt af Darwin, 'survival of the fittest'. Mens Darwins evolutionsteori beskæftiger sig med dyrearter, anvender Spencer, ifølge Black, ideen om "the fit" og "the unfit" til at beskrive menneskehedens udvikling som styret af naturens love, hvor "the whole effort of nature is to get rid of such, and to make room for better... If they are not sufficiently complete to live, they die, and it is best they should die" (Black, 2002, p. 12). I Blacks udlægning argumenterer Spencer for, at de mennesker, han kategoriserer som "unfit" bør elimineres af samfundet, eftersom de er forudbestemte af deres natur til en eksistens "of downwardly spiraling degradation" (Spencer i Black, 2002, p. 12).

Endeligt fremhæver Black Charles Darwin med værket 'The origin of Species' fra 1859, men fastholder som anført tidligere, at Darwin ikke selv introducerede socialdarwinisme, og udelukkende applicerede sine teori på dyr og natur, som han anså som forskellig fra mennesket. Alligevel varede det ifølge Black ikke længe før, at tænkere trak på ideer fra Darwin, Malthus og Spencer til socialdarwinisme, som udgjorde belægget for, at ideen om at understøtte de svage var i sin essens en unaturlig handling, der gik imod menneskehedens naturlige udvikling (Black, 2002, 12-3). Gregor Mendel, som stadig i dag benævnes som genetikkens fader (Ajanki, 2001), blev særligt brugt af Francis J. Galton, som forsøgte at finde "hemmeligheden" bag videnskabelig avl af mennesker. I 1883 udgav han 'Inquiries into Human Faculty and Development', hvor 'eugenics' anvendtes for første gang. Galton forklarer selv begrebet efter det græske 'eugenes' og 'eugenia' således: "Good in

stock, hereditarily endowed with noble qualities” (Galton, 1883, p. 17). Ifølge Black blev Galtons udlægning af eugenik og forslag om ’positiv eugenik’¹ brugt til negativ eugenik. Han døde i 1911, og eugenik som term blev i hans eftertid brugt til at fremme en nordisk race gennem segregation, deportering, kastration og sterilisering, ægteskabsforbud, passiv eutanasi, og endeligt udryddelse med henvisning til eugenik i tysk nazisme (Black, 2002, p. 19).

Andre forskere i racehygiejne, herunder også Koch, laver samme koblinger som Black til tysk nazisme og udryddelsesleje under anden verdenskrig, som foruden at udvælge jøder som mål også forfulgte bl.a. mennesker med fysiske og mentale funktionsnedsættelser, homoseksuelle og kommunister (Koch, 2016). Dog var racehygiejnen en udbredt praksis i Danmark længe efter befrielsen af Danmark i 1945 og vandt også opbakning hos læger, som var en af de mest kritiske professioner overfor den tyske besættelsesmagt og nazismens antisemitisme. Det er altså for simplificeret at direkte overføre eugenik og racehygiejne i tysk nazisme til den danske racehygiejniske praksis. Det er heller ikke muligt at direkte overføre racebegrebet fra en amerikansk til skandinavisk kontekst i begyndelsen af 20. århundrede. Blacks gennemgang og udlægning af eugenikkens idéhistorie og udbredelse er frugtbar for at forstå oprindelsen og udbredelse fra et amerikansk perspektiv, der inspirerede den skandinaviske racehygiejne. Men samtidig var der også andre faktorer på spil i den skandinaviske racehygiejne som udviklingen af den moderne velfærdsstat og vidtrækkende sociale reformer i 1930’erne, som adskiller sig fra den amerikanske kontekst.

2. Teori

2.1 Biomagt og degenerationsteori

For at forstå forbedring af befolkningen gennem kontrol med reproduktion og institutionalisering er det nærliggende at tage Foucaults teoretiske rammeværk i brug gennem biomagt og degenerationsteori. Ifølge Foucault eksisterer seksualitet i krydsfeltet mellem den regulerende og disciplinerende magt, da seksualitet er, hvor kroppen møder befolkningen (Foucault [1975-6] i Bartani & Fonatana, 2003, p. 251). Mens biomagts disciplinerende magt beskæftiger sig med magt over kroppen gennem selvdisciplin og normer, har den regulerende magt befolkningen som genstand for magtudøvelsen og skal forstås som statens kontrol med befolkningen. Foucault forklarer den

---

¹ Ikke baseret på tvang men med henblik på at frivilligt fremme positive egenskaber i reproduktion

disciplinerende magt som forsøg på at kontrollere kroppen gennem eksempelvis at afskrække børn fra at masturbere og tilpasse sig acceptabel seksualitet styret af seksuelle normer. Reproduktion er, hvor den regulerende magt kommer ind, da sundhed, genetik og befolkningssammensætning går længere end til den enkelte krops selvdisciplin. Den ”privilegerede position” mellem krop og befolkning er central for Foucaults forklaring af degenerationsteorien og socialdarwinismen. Foucault forklarer krydsfeltet mellem krop og befolkning således:

This is the theory of degeneracy: given that it is source of individual diseases and that it is the nucleus of degeneracy, sexuality represents the precise point where the disciplinary and the regulatory, the body and the population, are articulated (Ibid., p. 252).

Ifølge Foucault forklarer positionen mellem krop og befolkning, hvordan kombinationen mellem medicin og hygiejne blev centralt grundet den forbindelse, det skabte mellem videnskab og politisk kontrol, og fordi medicin samtidig fik særligt magt som en teknik for politisk intervention (Ibid., 253). Formålet med eugenik er at skabe en biologisk idealkrop. For at forstå biomagts ræsonnement ’make life or let die’, handler det om at skabe liv på bestemte måder og ’let die’ af truslerne mod befolkningens sundhed. ’Let die’ skal ikke forstås som den direkte handling at dræbe, men nærmere under hvilke forhold, en befolkning kan leve (Ibid., 255).

2.2 Medikalisering og ’Geneticization’

Bell & Figert forklarer medikalisering i relation til den sociale kontekst, og hvordan lægen som autoritet har en magt i det moderne samfund til at definere sygdom og afvigelse samt til at kontrollere og forbedre kroppe (Bell & Figert, 2012, p. 129). Kontrollen og overvågning af afvigelse betegner Bell og Figert ’medicinsk imperialisme’, som skal bruges til at forså skiftet fra fængsel og straf til medicinsk behandling (Lock, 2004, i Bell & Figert, 2012, p. 128-9). Den kontrol og overvågning kan bruges til at forstå ’geneticization’, som blev introduceret i 1990’erne af Abby Lippman for at konceptualisere forsøget på at løse udfordringer gennem at reducere forskelle mellem mennesker til DNA-koder. Selvom konceptet af Lippman er forslået længe efter racehygiejnens dominans, så er terminologien relevant at trække på til at forstå den kobling, der gøres mellem sociale forskelle og genetik. Lippman forklarer:

[It is] an ongoing process by which differences between individuals are reduced to their DNA codes, with most disorders, behaviors and physiological variations defined, at least, as genetic in origin. It refers as well to the process by which interventions employing genetic technologies are adopted to manage problems of health (Lippman, 1991, p. 19 in Bell & Figert, 2012, p. 137).

Genetiske teknologier var ikke tilgængelige i begyndelsen af 1900-tallet, og det var dermed ikke muligt at påvirke genetik gennem kunstig befrugtning eller fosterscanninger mm. Men racehygiejniske tiltag som sterilisation og ægteskabsforbud var tidlige interventioner for at påvirke befolkningens samlede genetik, og kan til en vis udstrækning siges at være et forsøg på at skabe de politiske redskaber, som kan påvirke genetik og dermed sundhed (From, 2022). Lippman observerede, hvordan genetiske variationer diskursivt blev defineret som problemer, medicinske interventioner kunne løse.

Kvindens krop har historisk været mere udsat for medikalisering end mænds kroppe. Ifølge Figert og Bell har kvinder været genstand for praksisser og politikker på baggrund af klasse, race og køn grundet de reproduktive dele af kvindens krop (Bell & Figert, 2012, s. 138). Læger besad en stor autoritet og magt over patienten såvel som i samfundet, og den magt er i særlig høj grad blevet udøvet på kvindens kroppe.

2.3 Risiko, farer og governmentality

Lupton skriver om risiko og 'governmentality' i forbindelse med sundhed i befolkninger, og forklarer hvordan forestillinger om risiko er blevet brugt til at patologisere og umyndiggøre marginaliserede mennesker. De forestillinger er ifølge Lupton blevet drevet af diskursers, strategiers, praksissers og institutioners selvskabte "sandheder" om risiko, der er blevet brugt som grundlag for interventioner. Lupton referer til Dean og argumenterer for, at risiko ikke skal ses som en ting i sig selv, men nærmere som en 'kalkulerende rationalitet' (Dean, 1999, i Lupton, 1991, s. 86-7). Lupton forklarer 'governmentality' med henvisning til Foucault som "the approach to social regulation and control" (Lupton, 1991, p. 87). Heri er 'ekspertviden' central for at fremme særlige typer af individer i samfundet. Og den ekspertviden skal ifølge Foucault ses som afgørende for 'governmentality', eftersom den danner retningslinjerne for hvordan, befolkninger er overvåget, sammenlignet, trænet til at indordne sig normer og gjort til produktive mennesker. Normalisering er ifølge Lupton, hvordan "the late modern individual is fabricated within a network of instruments and techniques of power"

(Ibid., 88). Lupton nævner, hvordan karakteristika for befolkninger er blevet variable for at kontrollere og forbedre såsom demografi, ægteskab, fertilitet og forventet levetid, og dermed bliver både den individuelle krop og befolkningen 'som en krop' bærer af variabler. De variabler er ikke blot syg og rask og rig og fattig, men også mere eller mindre nyttig, mere eller mindre i risiko for sygdom samt højere eller lavere arbejdskapacitet (Foucault, 1984, i Lupton, 1991, s. 87-8).

Lupton argumenterer for, at "fare" er blevet erstattet med "risiko" for institutioners håndtering af marginaliserede grupper og individer (From, 2022). "Farlige klasser" og "farlige individer" blev identificeret som at besidde arvelige egenskaber, der skabte en fare for dem selv og andre. Faren blev udset baseret på ekspertdomme over levevilkår og moral-klima i specifikke sociale grupper (Lupton, 1991, p. 96). Mens risiko rammer alle klasser i samfundet, da alle kan være i risiko for at blive smittet eller fordærvet af medlemmer af de farlige klasser. Det skifte er problematisk, forklarer Lupton:

The shift in focus in expert knowledges and practices from the concept of 'dangerousness' to 'risk' has a number of consequences. The future behavior of a marginalized individual deemed subject to external intervention and regulation is no longer linked exclusively to that individual's own behavior (...) Because the concept of risk has emerged, which is predicated on techniques of the surveillance and measurement (...) marginalized individuals are now dealt with differently (Ibid., 96).

Forskellen er, at individet under risiko-diskursen bliver kategoriseret som et medlem af en særlig "risiko-gruppe", og underlagt kontrol af og prognoser om deres fremtidige adfærd. Interventionerne er dømt til at være nødvendige – ikke på baggrund af individet og dets adfærd men på baggrund af gruppens karakteristika. Selvom fare-diskursen stadig var tydeligt tilstedeværende² i den racehygiejniske diskussion, så er der også eksempler på, at individer blev målrettet racehygiejniske interventioner³ alene baseret på deres slægt, før de selv har udvist symptomer på 'degeneration'.

3. Metodologi og metode

3.1 For at undersøge de moralske, medicinske og socioøkonomiske argumenter for en racehygiejnisk sterilisationslovgivning anvender jeg en tematisk indholdsanalyse på en 12 artikler i et udvalg af otte

---

² Kan illustreres gennem brugen af termen 'Racefarlige individer', Geil, 1916, p. 16

³ "Undersøgelse af enhver Ægteskabskandidat, som tilhørte en i psykisk Henseende mistænkelig Slægt, uanset om han selv var sindssyg eller ej". Geil, 1916, p. 6

konservative, socialdemokratiske og venstresocialistiske aviser i årene mellem 1911-1923. I materialeindsamlingen har jeg anvendt mig af Det Kongelige Biblioteks mediearkiv, Mediestream, til at trække en række forhenværende aviser frem gennem at bruge søgeord som 'racehygiejne' og 'eugenik'. Undervejs i dataindsamlingen stødte jeg på flere ord og kunne brede søgningen ud, så både 'befolkningshygiejne', 'befolkningsforbedring' og 'lavværdige individer' og 'raceelementer' blev tilføjet. Da jeg skulle kategorisere materialet og snævre udvalget ind, valgte jeg kun at bruge materiale, der forholdte sig til spørgsmål om sterilisationslovgivningen som et racehygiejnisk tiltag. Grundet mediearkivets begrænsninger har det kun været muligt at tilgå materiale på Det Kongelige Bibliotek inden 1923, da nyere materiale har flere begrænsninger på adgangen, og det ville være en mere sporadisk materialeindsamling. Desuden blev sterilisationsspørgsmålet hyppigt diskuteret i aviser mellem 1911-1923, og jeg var interesseret i den debat, der lå op til forberedelsen af sterilisationsloven 1933 for at forstå, hvordan de racehygiejniske argumenter kom til udtryk.

I den tematiske indholdsanalyse trækker jeg på Hsieh og Shannons 'directed approach' til indholdsanalyse, der tager udgangspunkt i bestående forskning (Hsieh & Shannon, 2005, 1281). Racehygiejnen er blevet undersøgt i Danmark, men ikke med fokus på den brede opinion og ikke med et distinkt fokus på de tre overordnede aspekter af argumentationen; den medicinske, sociale og moralske. Ydermere er racehygiejniske tiltag ikke blevet analyseret med fokus på de tidlige års uenighed på området, herunder hvad der omtales i analysen som "befolkningens vilje", men i højere grad blevet forstået som en primært medicinsk uenighed.

Initialt blevet der kodet i tre overordnede kategorier: 1) det medicinske forsvar for racehygiejniske tiltag; 2) det socioøkonomiske forsvar for racehygiejniske tiltag; og 3) det moralske forsvar for racehygiejniske tiltag. Undervejs som materialeindsamlingen skred frem, blev det tydeligt, at der ikke blot var en stærk opinion for men også en stærk opinion imod de racehygiejniske tiltag. Derfor tilføjede jeg tre tilsvarende kategorier imod. Det medicinske argument imod blev i langt størstedelen af teksterne formuleret som manglende videnskabeligt belæg for interventionerne og anklager om eksperimentel pseudovidenskab og fik en subkategori. På tilsvarende vis blev det moralske argument imod racehygiejnisk sterilisationslovgivning formuleret som spørgsmål om etik og moral, korporlige straffe og borgerrettigheder. Straf og borgerrettigheder fik derfor også subkategorier. De socioøkonomiske argumenter imod racehygiejniske tiltag var i stor grad et spørgsmål om socialpolitik, politisk opbakning og om hvorvidt tiden var rigtig til så indgribende tiltag i

befolkningens frihed. Her kom både modstanden og forsvaret til udtryk som 'befolkningens vilje'. Det fik også en kategori. Strukturen i analysen er altså ikke så stringent opdelt i argumenter for og imod på hvert område men derimod opdelt i kategorier for, hvordan argumenterne kom til udtryk.

3.2 Epistemologi

Når jeg analyserer på bagvedliggende diskurser i argumentationen om racehygiejnisk sterilisationslovgivning samt trækker på en foucauldiansk forståelse af magt og diskurs, gør jeg det med afsæt i poststrukturalisme både teoretisk og metodologisk. Som metodologisk tradition forklarer Gannon og Davis, at poststrukturalismen tog en diskursiv såvel som ontologisk drejning ved at anerkende den konstitutive magt ved diskurser (Gannon & Davis, 2014, p. 72). Det udfordrer den positivistiske tilgang til at afbilde 'virkeligheden'. Den positivistiske tradition bliver af Haraway kritiseret gennem "God-trick", som en alvidende Gud, der ser og fortolker "from everywhere and fully" (Haraway, 1991, p. 191). Ifølge Haraway er det ikke blot umuligt at være alvidende i produktion af viden, det er også skadeligt at hævde objektivitet og "value-free research", fordi det misforstået værdsætter neutralitet, som i en poststrukturalistisk epistemologi ikke kan lade sig gøre (Ibid., 49). I studier af racehygiejnen er det særligt centralt at være bevidst om den tilgang til den positivistiske epistemologi, som de videnskabelige diskussioner tog udgangspunkt i begyndelsen 1900-tallet, og hvilket medicinsk såvel som social og kulturel kontekst, de anskues i dag med et andet syn på lægevidenskabens definitionsret og vidensproduktion.

3.3 Ethiske overvejelser

Der er stadig mennesker i live, som led under den danske stats racehygiejniske tiltag. De mennesker har ret til en respektfuld portrættering i den viden, eftertiden har skabt om dem. En af de mennesker er Karoline Olsen Hansen (From, 2021). Hendes historie blev kendt, da hun gennem mange år har kæmpet for en undskyldning fra den danske stat (Kragh et al., 2014). Karoline Olsen Hansen er i live, når jeg nedfælder hendes historie på papir, og det kræver en særlig opmærksomhed på ikke at bidrage yderligere til den nedværdigende forståelse, der var af hende som menneske og hendes liv.

Jeg har undervejs været i tvivl om, hvorvidt alle ord skulle gengives ukritisk. Det har jeg valgt at gøre for at dokumentere sproget i tiden, og hvad det sagde om menneskesynet, der lå bag betegnelser som "lavværdige race-elementer", "undermålere" eller "degenerede individer". Det er betegnelser, der giver udtryk for et syn på de mennesker, som er meget langt fra, hvad en avis vil ligge spalteplads til

i dag. Mark Israel beskriver normativ etik i socialvidenskabelig forskning og advarer mod at dømme ”rigtig” og ”forkert” og ”gode” og ”dårlige” hensigter. Det gør han blandt andet fordi, at etik er oftere mere modsætningsfuldt end åbenlyst (Israel, 2015, p. 9). Når man studerer racehygiejne er det svært ikke at fordømme det menneskesyn, de praksisser og de udtalelser, som blev accepteret i tiden. Men det er heller ikke gavnligt at falde i den anden grøft og tro blindt på, at man ikke vidste bedre, og at man gjorde det af mislykket omsorg for udsatte mennesker. Bag racehygiejnen ligger en ideologi, og den ideologi og argumentation, er omdrejningspunktet for analysen – uden spekulationer om aktørernes gode og dårlige intentioner med rigtige eller forkerte handlinger.

4. Materiale

De primære materiale er 12 artikler udvalgt fra otte aviser. De er følgende:

- 1) **Nationaltidende, 1876 – 1961.** Konservativ avis som primært henvendte sig til borgerskabet
- 2) **Berlingske, 1749 – nu.** Borgerlig-liberal avis, som henvender sig til veluddannede læsere
- 3) **Demokraten (Aarhus), 1884-1974.** Socialdemokratisk provinsavis som henvendte sig til lønmodtagere
- 4) **Aftenbladet (København), 1887-1959.** Oprindeligt en socialliberal avis orienteret mod til Det Radikale Venstre, men fra 1919 regnet for at være apolitisk
- 5) **Social-Demokraten, 1874-1959.** Gik tidligere under navnet Socialisten, der blev grundlagt 1871. I 1959 ændredes navnet til Aktuelt, som lukkede i 2001. Orienteret mod Arbejderbevægelsen og Socialdemokratiet. Genopstod og lagdes sammen med Ugebrevet A4 i 2022, og eksisterer i dag under navnet A4-aktuelt, som henvender sig til lønmodtagere.
- 6) **Riget (København), 1910 – 1913.** Konflikter om politisk udgangspunkt. Orienteret mod Venstre (borgerlig) men ejerkredsen ønskede apolitiske nyheder. Avisen profilerede sig særligt på udenrigsnyheder.
- 7) **Jyllands-Posten, 1871 – nu.** Er i dag kendetegnet for en liberal avis, men blev anset højrekonservativ i begyndelsen af 1900-tallet. Jyllands-Posten kom med sympatierklæringer til tysk nazisme såvel som italiensk fascisme i 1930'erne og var frem til slutningen af den tyske besættelse af Danmark præget af mere radikale strømninger.
- 8) **Arbejdet: Organ for Danmarks venstresocialistiske Parti, 1919-1921.** Blevet ejet og udgivet af først Danmarks Venstresocialistiske Parti, og efter oktober 1920 Danmarks Kommunistiske Parti. Avisen ændrer kortvarigt navn til Arbejdet: Organ for Danmarks Kommunistiske Parti.

4. Analyse

Analysens formål er at undersøge, hvordan den medicinske, moralske og økonomiske argumentation for en racehygiejnisk sterilisationslovgivning tog sig til udtryk i en række nationale aviser på sider af det politiske spektrum. For at undersøge forsvaret for en racehygiejnisk sterilisationslovgivning var det effekt også at kigge på modstanden, og hvordan den blev responderet på. Gennem den tematiske indholdsanalyse har lavet en opdeling i tre overordnede analysetematikker a) et socialt eksperiment eller videnskabelig metode, b) videnskaben, den økonomiske byrde og det moralske forfald og c) befolkningens vilje. Mens den første analysekategori er mere ensporet og førtes af primært læger, gentager den sig i forskellige udtryk i alle offentlige spørgsmål om racehygiejne, og præsenteres ført for at resten af analysen læses med diskussionen om hvorvidt racehygiejnen var videnskab eller et socialt eksperiment in mente. Også lægens autoriteten, rationalitet og 'ekspertsamfundet' danner rammen om resten af analysen.

I den anden analysekategori; videnskaben, den økonomiske byrde og det moralske forfald, gås der nærmere ned i den konkrete argumentation, diskurser og ræsonnementer bagved argumenterne, og hvordan de adskiller sig fra hinanden. Heri ligger også det gradvise skifte fra tro til rationalitet, og hvilken effekt det havde på troen på arvelighedsteori og videnskabens evne til at løse sociale problemer. Der analyseres ydermere hvordan dikotomier brydes op og forskellige diskurser bliver flettet ind i hinanden i de videnskabelige argumenteres karakter af en kristen deterministisk opfattelse af individet. Gennem repræsentanter for den kristne tro præsenteres også den primære konkurrerende diskurs; medmenneskelighedsdiskursen. Til slut indgår i kategorien en begrebsforvirring omkring racehygiejnisk sterilisation, som i debatten forveksledes med korporlig straf.

I tredje analysekategori; befolkningens vilje analyseres der hvordan befolkningens indstilling overfor en racehygiejnisk sterilisationslovgivning blev omtalt for at se på hvilket omfang, det var nødvendigt at legitimere tiltagene. I det fremkommer der to konkurrerende diskurser, der også taler ind, hvordan man så på folkestyre og demokrati samt befolkningens "kyndighed" i racehygiejniske spørgsmål. Den mest udtalte er en elitær diskurs, som taler ind i ekspertsamfundet, mens den konkurrerende demokratiske diskurs taler ind i et oplysningssamfund, hvor individets borgerrettigheder respekteres. Det taler også ind i forholdet mellem individ og samfund. Slutteligt fremkommer der også afsnittet to distinkte retninger i forsvaret for racehygiejnisk sterilisationslovgivning, der centrerer sig om synet på kvindelig sædelighed med to konkurrerende diskurser; en puritansk og en frisættende.

4.1. Et socialt eksperiment eller videnskabelig metode?

This battle to wipe whole ethnic groups was fought not by armies with guns nor by hate sects at the margins. Rather, this pernicious white-gloved war was prosecuted by esteemed professors, elite universities, wealthy industrialists and government officials colluding in a racist, pseudoscientific movement called eugenics. The purpose: create a superior Nordic race.⁴

Edwin Black

---

⁴ Black, 2004, p. xv.

Det ovenstående citat stammer fra Edwin Black, og mens amerikansk eugenik ikke kan overføres direkte til en skandinavisk kontekst, diskuterede skandinaviske racehygiejnikere sterilisation med ti amerikanske staters vidtgående sterilisationslovgivning som forbillede. Om racehygiejne var påvirket af og legitimeret af 'pseudovidenskab' og eksperimenter var en pågående debat i Danmark i begyndelsen af 1900-tallet. Og læger var splittede om spørgsmålet om, hvilken videnskab der lå bag, og om der var nok evidens til egentlige statslige tiltag. Et overordnet spørgsmål fyldte i debatten – er racehygiejnen et eksperiment? Nervalge Viggo Christensen udtrykte i *Nationaltidende* i 1923 en skepsis over at oprette et racebiologisk institut efter inspiration fra Sverige, fordi de "fysiologisk-eksperimentelle forskninger" på sterilisationsområdet er for 'uoverensstemmende':

De rent fysiologisk-eksperimentelle Forskninger paa det seksuelle Omraade, og navnlig vedrørende Sterilisations-Spørgsmaalet, er endnu paa saa mange Maader uhyre uoverensstemmende, saa at det efter min Opfattelse vil være for tidligt at lade Institutet arbejde *praktisk*. Hertil maa først fordres et virkeligt solidt Grundlag, og det synes altsaa foreløbig ikke at eksistere (Christiansen i Clerk, 1923).

Ifølge Viggo Christensen kunne instituttet så vidt godt beskæftige sig med at frembringe det videnskabelige grundlag, men anser feltet for værende eksperimentalt og for politisk orienteret mod lovgivningsmæssige tiltag. Christensen stod ikke alene med sin tilbageholdenhed:

Vi har talt med flere af Videnskabsmænd og Læger, som maa forudsættes at have den største Interesse for denne Sag, og det ganske karakteristisk at se, hvorledes de næsten alle – uden at ville tage direkte Afstand for Planen dog udtaler deres tvivl om Gennemførelse (Clerk, 1923).

Viggo Christensen deltog sammen med lægen Wimmer i en psykiatriker-kongres i Stockholm, hvor "uskadeliggørelse af degenerede Individier" var på dagsorden med fokus på kastration af sædelighedsforbrydere og racehygiejnisk sterilisation. I et interview med *Social-Demokraten* giver Wimmer i enighed med Viggo Christensen udtryk for, at der ikke er grund til at tro, at steriliseringer ville have effekt. Han ønsker slet ikke, at racehygiejnen skal indflydelse på lovgivning endnu: "Med det mangelfulde Kendskab man endnu har Arvelighedslovene, befinder man sig paa gyngende Grund. Racehygiejnen er ikke naaet saa langt, at den bør have nogen Indflydelse på Lovgivningen" (Wimmer i *Social-Demokraten*, 1922).

Ikke blot læger stillede sig kritiske overfor racehygiejnens videnskabelige grundlag i den offentlige debat. I *Demokraten* bliver Birkedommer Aug. Golls tale til Juridisk laboratorium om Sterilisation af Forbrydere i 1922 fremlagt. Goll mener, at ønsket om sterilisation mest af alt er spørgsmål om hævn – ikke videnskab, hvilket ifølge Goll er grunden til, at den amerikanske sterilisationslovgivning ikke har vundet stor opbakning i Danmark endnu i 1922:

Spørgsmaalet om Kastration af Sædelighedsforbrydere, abnorme Personer og arveligt belastede Mennesker, er rejst af Racehygiejnikere i Amerika og er oprindeligt rejst af rent racehygiejniske grunde. – Herhjemme har der ikke været nogen aabenbar Tilhænger af Tanken, fordi man ikke har set et Gavnligt Bevis herfor. Det hele synes at hvile paa et paa Naiviteten og Uvidenheden bygget Dogme af det bibelske Ord: forarger et Lem Dig, saa hug det af. (...) Stærkt Bifald (*Demokraten*, 1922).

At artiklens forfattere noterer et stærkt bifald efter talen bevidner om, at der opbakning i salen til hans vurdering af, at det handler om uvidenhed fremfor videnskab, og det ikke er dommernes opgave at genindføre korporlige straffe. Også den svenske professor og medlem af Rigsdagen, Fahlbek giver i et foredrag omtalt i *Berlingske* i 1911 udtryk for, at racehygiejnen slet ikke har et videnskabeligt grundlag bag sig (Dresden, 1911). Han mener, at statistisk set er der mere grundlag for at tale om miljø fremfor arv, når man forsøger at forudse menneskers livsbane. Korrespondenten Dresden forklarer: ”Ogsaa Tanken om, at Begavelsen overhovedet i udpræget Grad skulde være arvelig, gør Fahlbeks egne omhyggelige Undersøgelser nærmest usandsynlig” (Ibid.).

Som ovennævnte eksempler viser, var der en udtalt skepsis overfor racehygiejnens videnskabelige legitimitet, men flere forsvarede også racehygiejnen med, at den ikke længere var i en eksperimentel fase, og den internationale forskning om eugenik var grundlag nok til at indføre tilsvarende praksisser i Danmark. Den norske racehygiejniske kemiker og farmaceut, Jon Alfred Mjøen referer i *Nationaltidende* i 1922 til en amerikansk eugeniker, Laughlins forskning for at konkludere at ”det eksperimentelle Stadium er afsluttet: Ethvert Tilfælde kan nu videnskabeligt fastlaas ved en racehygiejnisk og medicinsk Diagnose” (Mjøen, 1922). Han mener, at ’smittefare’ både har en biologisk og moralsk komponent ved at betegne målgruppen for racehygiejniske tiltag for ”biologiske smittebærere” gennem reproduktion og ”moralske smittebærere” gennem forurening og fordærvelse.

Medikalisering og sygeliggørelse af adfærd, der ansås afvigende og asocialt, gav læger en stor magt til både definere normen og idealet og til at påvirke socialpolitikken i Danmark. Det gjaldt til stor del

lægerne Christian Keller og Hans Otto Wildenskov henholdsvis overlæge og leder af de Kellerske Anstalter og læge i åndsvageforsorgen. Wildenskov var aktiv lobbyist under udarbejdelsen af en ny sterilisationslovgivning og kontaktede blandt andet sterilisationskommissionen sammen med fem andre læger fra åndsvageforsorgen med et endnu mere vidtgående forslag om at tillade tvangsabort af racehygiejniske årsager (Koch, 2000, p. 126). Lægerne benyttede både sociale og medicinske argumenter til at påvirke abortlovgivning i Danmark, og deres autoritet til at påvirke lovgivningen sås også sideløbende i Sverige. I 1922 berettes der i Nationaltidende om inspektøren for det svenske 'sindssyge væsen' Alfred Petré, der på baggrund af sine erfaringer havde udarbejdet et forslag om sterilisation af, hvad der omtales som "lavværdige race-elementer" (Mjøen, 1922).

Bell og Figert beskriver også, hvilken magt og autoritet medikalisering på et samfundsmæssigt niveau tildeler læger:

The location of medicalization within a large-scale social process, such as modernization, the rise of a positivistic framework for understanding social problems, public health programs of the modern state, and the emergence of science (...) At a macro level, it was pointed out that physicians and their organizational representatives have the authority and professional power in modern society to define and control that is formally recognized as a disorder, sickness or deviance (Bell & Figert, 2012, p. 129).

Den autoritære og professionelle magt som Bell og Figert påpeger, at læger besidder i det moderne samfund har været genstand for kritik længe før racehygiejnens indtog og kommer også til udtryk gennem dansk skønlitteratur og film i både 19., 20. og 21. århundrede. Som Amalie Skrams Professor Hieronimus fra 1895 og Tove Ditlevsens Ansigterne fra 1968 og spillefilmen 'Ustyrlig' fra 2023, som fortæller om Marta, der i 1930 bliver placeret på Sprogø Kvindehjem, fordi hun af en læge, bliver erklæret moralsk defekt på baggrund af en intelligentest, som hun ikke er villig til at lave. Den alvidende magt, som lægerne i både Amalie Skram, Tove Ditlevsens og Martas tilfælde besidder, er ikke ren fiktion, men en skildring af lægens patriarkale autoritet, som også under racehygiejnen havde stor indflydelse på kvinder, som blev erklæret moralsk defekte.

Autoriteten hang sammen med datidens syn på den mandlige læges stilling i samfundet, og den generelle tro på lægevidenskab i begyndelsen af det 20. århundrede, som der vendes tilbage til senere i analysen.

4.2 Videnskaben, den økonomiske byrde og det moralske forfald

Vi har nu Statskommissioner til at vaage over Møl og Biller, over Mund- og Klovsyge, til at beskytte Østers og Vildtet i Skoven, men vi har ingen Kommission, der blot prøver paa at kontrollere eller ændre det uhyre Samfundsonde – socialt, moralsk, økonomisk – som de Aandsvages store Mængde ude blandt Befolkningen giver Anledning til.⁵

Overlæge på De Kellerske Anstalter, Christian Keller

---

⁵ Keller i Koch, 2000, p. 53

De racehygiejniske tiltag blev legitimeret gennem det først og fremmest det medicinske argument om at forbedre befolkningskvaliteten og understøtte menneskehedens udvikling. Dernæst det moralske argument om, at degeneration i befolkningen kan forurene og fordærve andre klasser i samfundet særligt optaget af kvinders sædeligt. Og slutteligt det sociale og økonomiske argument om, at det moderne velfærdssamfund ikke kommer til at kunne betale for at forsørge ikke-værdigt trængende. Som allerede diskuteret var der ikke entydigt opbakning racehygiejnens videnskabelige grundlag, men der var også antagelser om evolution, hvor teorier om dyreavl overførtes børneavl.

I takt med udviklingen af teknologi, lægevidenskab og industri vinder rationalitet mere frem i det moderne samfund i begyndelsen af 1900-tallet og bliver dominerende over kristne forklaringsmodeller om Guds vilje og skæbnetro. Max Weber taler om 'affortryllelse' i det moderne samfund til at beskrive, hvordan det moderne samfund gradvist nedbryder myter, kristendom og overtro gennem udviklingen af målrelationelle ageren i et kapitalistisk samfund (Weber, 2018 [1905]). De tidligere forståelsesmodeller, kristendommen har tilbudt, mister forklaringskraft, og videnskabelig og rationelle argumenter bliver mere og mere dominerende i befolkningens forestillinger og forklaringer om verden. På trods af at lægevidenskaben i begyndelsen af 1900-tallet stadig påvirkes af forestillinger om mennesket og kroppen, som baserer sig på uvidenhed set med nutidens øjne, så var lægevidenskaben præget af store fremskridt op igennem 1800-tallet og i begyndelsen af 1900-tallet. "Rationel børneavl" skal altså ses i lyset af en tid, hvor troen på lægevidenskaben, logik og rationalitet så ingen begrænsninger. Den logiske og rationelle argumentation for racehygiejniske tiltag gennem socialdarwinisme og økonomi var bærende i debatten. Kun i den etiske argumentation fremkom andre diskurser som 'medmenneskelighed'. Anekdotisk argumentation indeholdte både rationalitetsdiskurser for og imod den racehygiejniske logik, som fremkommer senere i analysen.

Et eksempel på rationalitetsdiskursen fremkommer i reportagen 'Moderne Raceforskning' i Berlingske fra 1911. Her blev "rationel børneavl" diskuteret. Ræsonnementet var, at når det er muligt at påvirke avl af dyr, bør menneskelig reproduktion – 'børneavl' også være mulig at påvirke tilsvarende. Derudover blev både ægteskabslovgivning og kolonialisme inddraget som "raciologiske" forsøg på at forbedre en biologisk cellemasse. Den tyske racehygiejniske professor, Grubers foredrag blev refereret til reportagen, og skribenten sandsynliggør gennem "videnskabelige kendsgerning", at Gruber må have ret i vurderingen af, at man må kunne bedømme "nedarvningsduelighed":

Hvorledes Forplantning i virkelighed er en stadig Leven videre af samme Cellemasse, og hvorledes man altsaa *rationelt* maa kunne forbedre Racen (...) [red: Han, prof. Gruber] fremført det hele en Række fastslaaende videnskabelige Kendsgerninger, der gør det sandsynligt, at man efterhaanden vil naa til en meget sikker Bedømmelse af det enkelte Individ's Nedarvningsduelighed (Dresden, 1911).

Det er påfaldende, at Grube foruden at gennemgå videnskabelige undersøgelser også opfordrer til at revidere ægteskabet. ”Professoren [red: Gruber] udtalte som sit faste Haab, at den Tid ikke var fjern, hvor det at indgaa Ægteskab blot for Forelskelsens Skyld vilde anses lige saa foragteligt som at gifte sig for Pengenes Skyld” (Ibid.). Her bliver det medicinske argument kædet sammen med det moralske såvel som socioøkonomiske, når motiver bag indgåelse ægteskab drages ind. Dikotomien kultur/natur og rationalitet/tro bliver til en vis grad blandet sammen. Det er også påfaldende, at en ægteskab bliver brugt til at argumentere for, at forelskelse er irrationelt og det er moralsk forkasteligt ikke at være rationel i indgåelsen af ægteskab. Samtidig med at argumentere for, at indgå ægteskab af økonomiske – og dermed rationelle grunde, hvis man følger Webers målrationelle ageren i et kapitalistisk samfund, er lige så moralsk forkasteligt. Samme paradoks i dikotomierne opstår i brugen af natur af kristen karakter ikke kun i de moralske men også i de medicinske såvel som sociale og argumenter. Gruber fortæller blandt andet, om at menneskene skal hjælpe ”Naturens ejendommelige Evne til Regeneration” på vej, og det at gå imod socialdarwinismen er naturstridigt tilsvarende med, hvordan en kristen deterministisk argumentation kan lyde (Ibid.).

I et forsvar for racehygiejnen i Jyllands-Posten i 1921 argumenter skribenten C.K imod den moralske kritik af racehygiejniske tiltag ved på samme måde om Grube at inddrage spørgsmål kærlighed i ægteskabet. Han giver ikke udtryk for, det er moralsk forkasteligt at gifte sig på grund af kærlighed, men mener derimod, at der er stor fare forbundet med kærlighed:

Dens [red: racehygiejne] Tilhængere er bleven beskyldt for at ville afskaffe Kjærligheden, fordi de kræver Kontrol med Forplantensen, men de ønsker kun at fjerne de skadelige Indflydelser, der ofte klæber ved Kjærligheden (C.K, 1921).

Den gendrivelse bruger han inden det økonomiske argument om, at ”Sterilisation vel uden Sammenligning er det billigste Sikringsmiddel”. De ’skadelige indflydelser der ofte klæber ved kærligheden’ kan forstås det irrationelle i følelser forbundet med kærlighed og forelskelse.

Den norske racehygiejniske kemiker Jon Mjøen skriver i *Nationaltidende* i 1922 om samfundets moralske ansvar til at indføre racehygiejnisk lovgivning. Her bruger han biologiske argumenter med en deterministisk diskurs ved blandt andet at sammenligne kriminelle med dyr gennem deres nedarvede rovdyrsinstinkt. Også Krønikeskribent i *Riget*, E. Franckel sammenligner i 1911 'degenererede forbrydere' med "Vilde" og dyr. Han skriver således:

Ligheden i Legemsbygning og aandelige Egenskaber, som "Forbryderen" har tilfælles med "Vilde" og med Folkeslag, der tilhører svunde Tider, er ikke noget Bevis for, at Forbryderens Natur skyldes et Tilbageslag, der kan føres endnu længere tilbage end til den Vilde, til Dyret" (Franckel, 1911).

Altså sammenligner Franckel både "Vilde" folkeslag i en kolonial diskurs og forbryderens natur tilsvarende "dyret". Tvangssterilisation mødte kritik af datidens konservative præster, og kritikken gik i høj grad på statslig paternalisme og sortering af værdige og uværdige mennesker. De frygtede, at resultatet blev, at "Samfundet tiltager sig Ret til at bestemme, hvilke der er forplantningsværdige Individuer i samfundet, og hvilke der ikke er" (Bindslev i Koch, 200, p. 105) i højere grad end sterilisationen i sig selv var ukristelig. De anså ikke, at det var moralsk og etisk legitimt at sortere i 'forplantningsværdige individer' gennem rationalitetsdiskursen, da præsterne som repræsentanter for den kristne tro advarer imod, at mennesket forsøger at blande sig i Guds værk; skabelsen af mennesket, og deres argumentation altså er præget af både en medmenneskelig og en religiøs diskurs. Den racehygiejniske lægevidenskabs indgriben i, hvad præsterne ser som Guds skabelse, er hvad Foucault argumenterer er udtryk for seksualitetens 'privilegerede position' i forholdet mellem lægevidenskab og kontrol, der legitimerede den særligt magt til at intervenere politisk i menneskers kroppe (Foucault [1975-6] i Bartani & Fonatana, 2003, p. 255). Og som Lupton argumenterer for, har præsterne én 'selvskabt sandhed' og den racehygiejniske lægevidenskab sin egen 'selvskabte sandhed' (Lupton, 1991, pp. 86-7) at legitimere den magt 'eksperterne' fik ud fra.

Fahlbek blev også refereret i Berlingskes reportage og er ikke tilhænger af racehygiejnens fokus på arv. Han argumenterer ligesom de konservative præster for, at mulighederne blandt de lavest stillede i samfundet er dårligere og deres forudsætninger skal hellere undersøges end deres begavelse. Begavelse er ifølge Fahlbeks egen forskning usandsynligt alene at basere på arv. Fahlbek afviser altså den biologiske racehygiejniske forklaring på degeneration, men afviser også moralsk forfald som alkoholisme og syfilis som forklaring på følgende: "Nationernes Historie viser, at enhver Kultur efter at have naaet sin Blomstring, gaar tilbage" (Fahlbek i Dresden, 1911). Derimod er forfald ifølge

Fahlbek betinget af samfundsudviklingen; økonomisk stilling og velstand, forandringer i forholdet mellem køn, samt ”i Livsanskuelserne og de religiøse Idéer” (Ibid.). Fremfor alt peger Fahlbek på, at kvinden glemmer sine ’kønlige forpligtelser’ og dermed synker befolkningstallet.

Ikke kun blandt professorer blev der brugt moralske og kulturelle forklaringer til at afvise racehygiejnens forklaring på menneskehedens udvikling, og blandt de konservative præster bruges rationel anekdotisk argumentation imod racehygiejniske antagelser om arvets betydning. Hans Thyge Jacobsen argumenterede blandt andet for, at de allerfattigste i samfundet ville få en endnu mere retsløs stilling, og at tanken om racehygiejnisk sterilisation var udemokratisk. Også den konservative præst Kristen Amby gik imod, at der i det hele taget skulle være et videnskabeligt grundlag bag et sterilisationsforslag, da hans erfaring var, at børn og forældre kunne være som dag og nat, hvad angik begavelse (Koch, 2000, p. 106). På samme vis var Jacobsen også stærkt kritisk overfor racehygiejniske tro på arv over miljø, da det ikke var muligt at konkludere, at ’åndsvage’ ikke kan opdrage deres børn. Og når de ikke kunne det, var det ”ikke alene deres Aandsvagehed, det skyldes i saa høj Grad deres sociale Placering, deres Fattigdom” og bruger logisk argumentation til at sandsynliggøre den påstand (Jacobsen i Koch, 2000, p. 105). Når Jacobsen taler om sterilisation som udemokratisk, skal det ses i lyset af, at det stadig er længe før universelle menneskerettigheder og FN’s Menneskerettighedserklæring 1948. Hans henvisning til retssikkerhed er derimod en grundlovssikret rettighed i Grundloven af 1849. Det er altså ikke en demokratiforståelse, som udspringer af universelle menneskerettigheder, men derimod en diskurs om borgerrettigheder.

Blandt lægerne var der på samme vis som hos præsterne en erkendelse af, at det var de fattigste, som blev særligt målrettet racehygiejniske tiltag. Men lægerne bekymrede sig ikke om deres retssikkerhed. Forklaringen fandtes i den rationelle tilgang til biologisk racehygiejne, og forsvaret af at fjerne fattiges retssikkerhed skal også ses i lyset af lægen Wildenskovs syn på ”Fattiggårde som økonomisk støttende Avlscentre af underlødigt menneskemateriale” (Kirkebæk, 2004, p. 89). Fattige, gældsatte og ”fjolser” havde ikke stemmeret frem til 1933 og først i 1959 fik straffede stemmeret (Nørgaard, 2015). Altså havde borgerrettigheder altså en række indskrænkninger, og de mennesker, som var målrettet racehygiejniske tiltag var allerede ikke anerkendt som borgere i samfundet med borgerrettigheder.

Præsternes bekymring om sterilisationslovgivningens effekt på de fattiges retssikkerhed var velbegrunderet. Karoline Olsen Hansen blev tvangssteriliseret, da hun var placeret på Sprogø Kvindehjem efter at været børnehjemsbarn og har fortalt, at hun i mange år troede, at hun blev opereret for at få fjernet blindtarmen. Senere finder hun ud af, at hendes tante, havde givet samtykke til en sterilisation uden Karoline Olsens Hansens vidende (Skibsted, 2018). Det var den praksis lægen Wildenskov foreslog socialminister Steincke at indføre, da de delte en bekymret for kvinders sædelighed efter sterilisation, hvis de blev orienteret om effekterne: ”Mon det ikke vil vise sig farligt at Hæmningerne saa totalt og saa grundigt?” (Steincke i Koch, 2000, pp. 104-5) spurgte Steincke Wildenskov og besluttede, at de steriliserede kvinder hverken skulle oplyses om operationen, dens karakter eller dens virkninger (Ibid.).

Mens sterilisation som racehygiejnisk tiltag til stor del blev retfærdiggjort gennem den biologiske racehygiejniske arvelighedsdiskurs, så gik tiltagene længere end det, da der efter sterilisation ikke var nogen racehygiejnisk risiko forbundet med arvelighed. Derimod blev den racehygiejniske moralske sædelighedsdiskurs en legitimering af at forsæt kontrollere kvindernes sædelighed efter sterilisation, hvilket ikke var tilsvarende for drenge og mænd efter kastration, da deres sædelighed ikke på samme vis blev genstand for racehygiejnisk tiltag. Det kan skyldes som Larsen forklarer, at kvinder og piger i højere grad blev udpeget som moralsk defekte, fordi seksualnormer gjorde kvindelig seksuel drift anormal, mens samme tilbøjeligheder var anset naturlige og en del af mandens driftsliv (Larsen, 2020; 2017). Kun seksualforbrydere kunne blive genstand for kastration, men kvinder kunne steriliseret på baggrund af en lang række ting – også ”erotisk adfærd” eller ”løsagtighed” uden en forbrydelse havde fundet sted (Skibsted, 2018).

Sterilisation og kastration blev også hyppigt diskuteret mellem psykiatere og dommere. Fremfor alt gik to argumenter igen; a) manglende evidens for effekt for sterilisation af degenererede og kriminelle personer, og b) korporlige straffe ved sædelighedsforbrydelser er uciviliseret. Der opstår i debatten en begrebsforvirring omkring kastration som straf og sterilisation af racehygiejniske grunde, som ender med at gavne racehygiejnikernes sag. I Social-Demokraten i 1922 rapporteres der om ”Stærkt modstridende Meninger paa Pyskiater kongressen i Stockholm”, hvor Birkedommer Aug. Boll som tidligere nævnt kaldte forslaget om kastration som straf for sædelighedsforbrydelser for et ”Dogme af det bibelske Ord: forarger et Lem Dig, saa hug det af” (Demokraten, 1922). Også lægerne Christensen og Wimmer udtalte efter kongressen i Social-Demokraten, at hele diskussionen er ”et

modbydeligt Tilbagefald til barbariske Straffemetoder” (Social-Demokraten, 1922). I Social-Demokraten bliver politiet kritiseret for at være inhumane overfor forbrydere, da de i diskussionen om racehygiejnisk sterilisation og kastration åbner op for dødsstraf under rubrikken: ”Politiets Blad anbefaler at dræbe Forbrydere”. Politiet har anbefalet de amerikanske sterilisationslove i Danmark, og går skridtet videre i Social-Demokraten med følgende udtalelse: ”For Samfundet saa vel som for den paagældende selv vilde det sikkert i mange Tilfælde være baade heldigt og i egentligste Forstand humant, om saadanne Stakler paa en læmpelig Maade befordredes ud af Tilværelsen”. Til det kommenterer Social-Demokraten: ”Mon ”Politivennen” ikke er lidt for ”Blodtørstig?”” (Social-Demokraten, 1921). Social-Demokraten reaktion på politiets udtalelse viser, at debatten om kastration og sterilisation som straf eller i racehygiejnisk formål også var præget af en medmenneskelig diskurs i spørgsmålet om humanitære hensyn i både forsvaret og modstanden.

Debatten har udelukkende været ført af mænd, men i Aftenbladet i 1922 skriver en kvindelig forfatter og racehygiejniker, Thit Jensen om sterilisation af sædelighedsforbrydere og ligesom politiet om dødsstraf: ”Jeg véd, at store Dele af Folket kræver Dødsstraffen genindført. Det er det eneste, Forbryderne har Respekt for” (Jensen, 1922). Hun bruger gendrivelse overfor modargumentet om, at sterilisation vil medføre ”aandelig Depression”, og svarer således ”Ja, tænk, Voldtægtsforbryderens lille Sjæl kunde blive beskadiget.” At Thit Jensen er en af de meget få kvinder i debatten, adresserer hun også direkte: ”Ja, jeg tænker omtrent som Mænd burde Tænke” (Ibid.).

Sterilisationsloven blev først gældende fra 1933, men allerede i 1917 blev der henstillet til justitsministeriet, at der skulle undersøges om det var rimeligt, at skaffe lovhjemmel til sterilisation ved ”alle Former for udtalt Degeneration” (Koch, 2000, p. 54). Det afvistes af ministeriet i 1918 at sterilisere uden medicinsk begrundelse, men i 1924 blev der nedsat en sterilisationskommission. Vendingen kom i Kochs optik på grund af begrebsforvirringen og ønsket om sterilisation kom fra mange hold men med forskellige formål; bl.a. ønsket om at kunne kastre mandlige sædelighedsforbrydere ført frem af Dansk Kvindesamfund, og den kampagne i befolkningen gavnet altså fortalere for kastration og sterilisation af racehygiejniske årsager, da lovgivningsarbejdet ikke skelnede mellem sædelighedsforbrydere og personer under åndsvageforsorgen i beføjelserne til kastre og sterilisere med tvang (Koch, 2000, p. 55).

Befolkningens vilje

Mange vil ikke forstaa det, og mange vil sig stødt over, at vi indsamler Materiale til Belysning af Familieforholdene. Familierne er mange Mennesker meget omhyggelige for at værne mod Fremmedes Blikke.⁶

Dr. Søren Hansen

---

⁶Hansen i Serpens, 1923

Der var i tidens aviser modstridende udtalelser om folkeopinionen, hvad angik racehygiejnen. Der var både udtalelser om, at folkets velvilje over racehygiejniske tiltag først skulle opbygges samtidigt med, at det hævdes at være folkeligt krav til parlamentarikerne. Dog mente en række racehygiejnikere, herunder læge Søren Hansen samt socialminister Steincke, at racehygiejne ikke skal diskuteres offentligt, og almindelige mennesker ikke skal indvies i spørgsmålet. Hansen forklarer:

En Lov vil trække Spørgsmaalet ned, lade det blive drøftet af mange, som ingen Forudsætninger har, og lade uskyndige træffe Afgørelser, som kun de dertil egnede Specialister bør træffe (...) Og overalt bør denne sag lægges så højt som muligt. Den egner sig ikke til Popularisering, og den egner sig ikke til Dagligstuekonversation, fordi den kun bør drøftes af folk, som har alle Forudsætninger (Hansen i Serpens, 1923).

Foruden at ukyndige kommer til at træffe afgørelser, handler det også om befolkningens syn på racehygiejnen og etisk stillingtagen overfor dens indgriben i familien og slægten. Det ligger i tråd Mjøens udtalelser om, at folkets velvilje overfor racehygiejnen først skal opbygges. Hansens udtalelse Berlingske i 1923 i sin fulde form er således:

Vi anstiller Undersøgelser over Slægterne, hvor Sindssygdomme, Epilepsi og andre Lidelser forekommer, og vi registrerer en Række Syge, som lider af forskellige arvelige Dispositioner. Men hele dette Arbejde bør i Almindelighed ikke lægges offentligt frem. Mange vil ikke forstaa det, og mange vil sig stødt over, at vi indsamler Materiale til Belysning af Familieforholdene. Familierne er mange Mennesker meget omhyggelige for at værne mod Fremmedes Blikke (Ibid.).

Steincke er på trods af, at han er folkevalgt politiker og socialminister heller ikke begejstret for folkets indvies i racehygiejnen. Koch beskriver, at trods mange læger og akademikere krævede mere folkeoplysning før egentlige racehygiejniske tiltag, så mente Steincke, at befolkningens uoplysthed var til deres fordel (Koch, 2000, p. 41). Koch forklarer:

Steincke var en elitær socialist og havde ikke tillid til, at folket kunne administrere racehygiejnen på den rigtige måde. Hvis de videnskabelige tanker blev kastet i grams ville det ”med Befolkningens aandelige Niveau” få en forrørende virkning på hele debatten (Ibid., 42).

For at vinde befolkningens velvilje og illustrere racehygiejnens videnskabelige grundlag bliver udvalgte slægter brugt som billedet på farlig arv. I Rigets Krønike i 1911 af Franckel blev 'Familien Juke' præsenteret (Franckel, 1911). Juke-slægten fremkom ofte som bevis på de degenerationens økonomiske konsekvenser og blev offentligt i 1877 af amerikaneren Dugdale som "et af de værdifuldeste Bidrag til Arvelighedsspørgsmålet" ifølge Franckel (Ibid.). Familien Juke starter med Ada Juke, som er alkoholiker og vagabonderende og Dugdale kortlægger 709 af hendes efterkommere. Ifølge Franckels gengivelse af Dugdales studie fra 1877 kostede slægten omtrent 4 millioner kr. for den amerikanske stat (Ibid.). I Steinckes udlæg af Juke-familiens betydning er beløbet dog over 2 millioner amerikanske dollars (Koch, 2000, p. 39) svarende til 13,6 millioner kroner. De forskellige udlægninger af beløbene kan være omregninger i både vekselkurs og inflation. Steincke bruger Juke-familien i hans betænkning 'Fremtidens Forsorgsvæsen' til "skræk og advarsel" (Ibid.), og Franckel bruger eksemplet til at argumentere for racehygiejnisk sterilisation med en rationel og økonomisk diskurs. Men Franckels skifter argumentation og bruger også et moralsk forsvar for sterilisation som handler om både befolkningens degeneration men også smittende usædelighed og "seksuel abnormalitet" eksemplificeret med pædofili og homoseksualitet (Franckel, 1911). Steincke forbliver i den økonomiske argumentation og konkluderer på baggrund af Juke-familien, at "Arven er en Stormflod, der nedbryder alle kunstige Dæmninger" (Koch, 2000, p. 40).

Også Mjøen forholder sig til befolkningens vilje i Jyllands-Posten i 1922 og foruden at erkende, at velviljen først skal opbygges, går der ifølge Mjøen ikke længe før, at sterilisation bliver et folkeønske (Mjøen, 1922). Mjøen ved, at der i Skandinavien er en skepsis overfor tvangssterilisation og foreslår derfor frivillig sterilisation for de personer, der ville undgå segregation for at gøre forslaget mere spiseligt: "Et sådant frivilligt valg vilde kunne gøre regning på den sympati blandt folket, som ingen reform kan være foruden" (Ibid.). Også sympatien skal komme ved at gå skridtvis frem med omstøbning af gamle værdier "i harmoni med den folkeopinion, som først må skabes" (Ibid.). Mjøens argumentation ændrer sig undervejs og går fra strategisk opbygning af velvilje til en mere kampbaseret argumentation, når han argumenterer for nødvendigheden i at forsvare den nordiske race således: "Nordens Skæbne vil snart være *besejlet* på basis af en biologisk Proces, hvis ikke skarpseende Mænd fører an efter nye social-politiske retningslinjer". Krigsretorikken fremkommer også, når han taler om en socialpolitisk reform vil *befri* samfundet, der er *besat* af "unormale og ubalancerede Individider" (Ibid.).

Ifølge Koch satte racehygiejne samfundets interesser over individets frihed og rettigheder, men det var ”ikke blot retfærdiggjort ud fra elitær socialdemokratisk tankegang, men i det hele ud fra datidens opfattelse af forholdet mellem samfund og individ” (Koch, 2002, p. 242). Den enkelte var underordnet samfundets ”sociale organisme”. Og at samfundet stod over individet var et fælles for de mange forskellige politiske retninger indenfor tilhængere af racehygiejnen, forklarer Koch, hvor både konservative og socialister, ’seksualreformere’ og tilhængere af streng seksualmoral, havde det ene tilfælles, at de alle var enige om, at den enkeltes forplantning var et samfundsmæssigt anliggende (Koch, 2000, p. 242). Samme ræsonnement som ifølge Foucault retfærdiggør, at disciplinerende magt på kroppen og regulerende magt på befolkningen møder hinanden ved seksualitet gennem reproduktion (Foucault [1975-6] i Bartani & Fonatana, 2003, p. 251). Også Lupton argumenterer for med henvisning til Foucault, at befolkningens karakteristika som fertilitet bruges til at optimere befolkningen, og her bliver både den individuelle krop og befolkningen som ’krop’ bærer af variabler (Lupton, 1991, p. 87). I den proces er ’ekspertviden’ særligt centrale for at opnå magt over, hvordan befolkningen kontrolleres og hvilke mennesker, der skabes (Ibid.). Den epistemologiske magt som ’ekspertviden’ får bliver altså vekslet til politisk magt i racehygiejnisk lægevidenskab, fordi den enkeltes krop bliver et anliggende for hele samfundets udvikling.

En sideløbende diskussion i venstreorienterede miljøer i debatten om racehygiejniske tiltag for at kontrollere reproduktion var også abort og sterilisation men af andre årsager. Her var pointen med at kontrollere reproduktion ikke på grund af sædelighed men af hensyn til seksuel frigørelse. Koch beskriver, at racehygiejnen i 1920’erne i Danmark blev støttet både fra højre- og venstreorienterede rækker, men at de venstreorienterede støttede de grene, som ønskede seksuel frigørelse gennem prævention og abort. I 1925 beskrev læge Jonathan Leunbach, hvordan fællesskabet mellem socialisme og racehygiejne kunne redde den hvide race fra sin egen undergang (Koch, 2000, p. 47).

Også I Arbejdet. Organ for Danmarks venstresocialistiske Parti i 1920 blev der skrevet om abort af skribenten ’Y.’ Her fremgår der gode råd og fordele og ulemper ved at udføre abort i hjemmet og hvilke remedier, der var særligt skadelige for kvinden, som man således skulle undgå. Skribenten mener, at både sterilisation og abort bør være et frivilligt valg og tilladt for den kvinde eller mand, som henvender sig til Lægen for ”ophæve Forplantningsevnen” eller få en abort udført (Y, 1920). Skribenten anfører, at ønsket om både frivillig sterilisation og abort nok er urealistisk, men at det er en betingelse for et lykkeligt seksuelt liv:

Man kan ikke vente, at det nuværende kapitalistiske Samfund med Præsternes og Moralisternes store Indflydelse nogensinde vil skride dertil. – Betingelserne for et lykkeligt seksuelt Liv vil først kunne findes i et socialistisk samfund (Ibid.).

Dog var den venstreorienterede racehygiejne med fokus på den seksuelle frigørelse ikke dominerende i racehygiejniske kredse, hvor Koch forklarer, at ”frygten for usædelighed og fri seksuel udfoldelse var hos de fleste stærkere end frygten for degeneration” (Koch, 2000, p. 47). At Steinckes idéer om racehygiejne vandt så meget frem i borgerlige og konservative aviser, kan skyldes et meningsfælleskab med konservatismen, hvor Socialdemokratiet, ifølge Koch, i begyndelsen af 1900-tallet var præget af puritanisme med streng seksualmoral og traditionel familieideologi (Ibid., 48). Også prostitution blev diskuteret i seksualdebatten. De primære argumenter imod var af hensyn til sædelighed og moralsk fordærv, men racehygiejnikere var også af rationelle grunde særligt bekymret for prostitutionens udbredelse af kønssygdomme, der ledte til nedsat fertilitet, da man troede, at de bedst begavede klasser i samfundet havde lavere fertilitet og derfor ville rammes ekstra hårdt af kønssygdomme. I rationalet var altså, at de bedst begavede klasser ikke ville kunne reproducere ønskede børn til samfundet, hvis de blev kønssygdomme blev udbredt til andre klasser i samfundet (Ibid., 49). Også blandt kvindesagsforkæmpere splittede spørgsmålet om seksualpolitik. Mens Dansk Kvindesamfund og Thit Jensen begge var fortalere for racehygiejne, var de det af forskellige grunde. Thit Jensen var mere positivt stemt overfor prævention og abort i en frigørelsesdiskurs, var den etablerede del af kvindebevægelsen, Dansk Kvindesamfund, noget mere skeptiske overfor den racehygiejniske venstrefløjs syn på abort og prævention, da deres borgerlige og konservative udgangspunkt trak dem i et mere socialkonservativt moralistisk syn på sædelighed, og brugte en moralsk og kristen argumentation (Grundtvig, 1887).

Konklusioner

For at undersøge hvordan de moralske, medicinske og socioøkonomiske argumenter for en racehygiejnisk sterilisationslovgivning kom til udtryk i konservative, socialdemokratiske og venstresocialistiske aviser i 1911 – 1923, har jeg kigget på både forsvaret og modstanden mod tiltaget. Den medicinske modstand gik længere end til sterilisation og gik til stor del ud på at anfægte det videnskabelige grundlag bag racehygiejnen som lægevidenskab. Modstanden tog sig altså til udtryk som videnskabelige betænkninger ved at racehygiejnen, og ved at dens teorier om arvelighedslove

skulle få nogen indflydelse på lovgivningen, når der ifølge de tilbageholdende læger endnu ikke fandtes et videnskabeligt belæg bag lægevidenskabelig racehygiejne. At undersøge "raciologi" og forbedring af befolkningskvaliteten var ikke der ikke en modstand mod blandt lægerne men derimod, at racehygiejnen var som videnskab for eksperimentel til, at den endnu kunne udføres i praksis. De kritiske læger anså feltet for eksperimentelt, pseudovidenskabeligt og politisk orienteret. Det medicinske forsvar for racehygiejnes sterilisationslovgivning gik på at forsvare racehygiejnens videnskabelige grundlag og benægtede, at der var tale om pseudovidenskab ved at trække på international forskning og områdets "kompleksitet". Debatten var præget af en rationalitetsdiskurs og logiske hypoteser som hævde af evolutionsteorier til også at omfatte mennesker samt socialdarwinisme. Der blev ligeledes trukket på lægens autoritet, og den autoritet udløste for nogen læger direkte indflydelse på lovgivningsarbejdet, så deres beføjelser i åndsvageforsorgen blev bredere til at praktisere racehygiejnen lægevidenskabeligt gennem deres ideologiske tro på menneskehedens udvikling, og hvordan samfundsindretningen kan understøtte den.

I den medicinske argumentation for racehygiejnisk sterilisationslovgivning er der en påfaldende sammenblanding af moralske og rationelle argumenter, og der bruges ibland en positivistisk og deterministisk kristen diskurs med fokus på menneskehedens naturlige udvikling, menneskers sande natur og naturens ejendommelige evne til regeneration. Dikotomier som natur/kultur og rationalitet/følelser bliver i både den moralske men også medicinske argumentation sammenflettet, og til tider har argumentationen af det medicinske forsvar karakter af kristen skæbnetro, hvilket udfordrer rationalitetsdiskursen og giver en mere facetteret argumentation. En række konservative præster var ikke tilhængere af en racehygiejnisk sterilisationslovgivning og argumenterede imod med udgangspunkt i en demokratisk og medmenneskelighedsdiskurs for de fattiges retsstilling og deres borgerrettigheder. Rettighedsdiskursen fremkommer kun i de moralske argumenter imod, og det responderes ikke direkte på af anden side, da tilhængerne ikke så målgruppen som fuldbyrdede borgere i samfundet. Der fandtes hos fortalere en erkendelse af, at racehygiejniske tiltag var indgribende for individet, men retfærdiggøres med synet på forholdet mellem individ og samfund. Den kristne medmenneskelighedsdiskurs og rettighedsdiskurs bliver altså udfordret af, at individet i begyndelsen af 1900-tallet stadig var underordnet samfundet.

For at afvise det medicinske racehygiejniske argument om arvelighedsteoriene kom modstanderne op med kulturelle, moralske og sociale forklaringer på menneskehedens udvikling, som betonede

miljø over arv, der følger en logisk og anekdotisk argumentation og også bærer præg af en medmenneskelighedsdiskurs. Den var stærkest i diskussionen om kastration som straf for sædelighedsforbrydelser, som i debatten blev sammenblandet med racehygiejnisk sterilisation. Her blev der appelleret til etik og civilisation ved at hævde, at korporlige straffe var et tilbageskridt i udviklingen, barbariske og et udtryk for et bibelsk hævn-dogme. Også spørgsmål om dødsstraf rejstes i diskussionen, som bekræfter, at der på de to sider fandtes forskellige opfattelser af, hvornår et menneskeliv havde værdi for samfundet – i kraft af sin funktion – eller i kraft af at være til som menneske, hvor særligt den religiøse modstand havde en medmenneskelighedsdiskurs, der tog afsæt i Guds skabelse og derved en intrinsisk værdi, mens det politiske og medicinske forsvar tog udgangspunkt i, at værdien skabes i den værdi, individet har for samfundet. Det blev særligt retfærdiggjort gennem en socialdarwinistisk rationalitetsdiskurs om frygten for velfærdsstatens indgriben i menneskehedens naturlige udvikling, der legitimerede racehygiejnens invasive tiltag.

Den moralske diskussion centrerede sig om kvinders sædelighed og var præget af to forskellige retninger, som begge var fortalere for racehygiejnisk sterilisation med modsatrettede formål; den venstreorienterede seksualreformatoriske gren, som anså abort, prævention og sterilisation som midler til at opnå seksuel frigørelse, mens fortalere for en konservativ og puritansk seksualmoral, som i begyndelsen af 1900-tallet havde en værdifællesskab med Socialdemokratiet, var bekymret for den moralske effekt ved kvindelig sterilisation, og anså den 'amoraliske' seksualmoral som farlig, fordærvende og i risiko for at 'forurene' og 'smitte' andre klasser i samfundet. Mens den venstreorienterede gren argumenterede med udgangspunkt i en friheds- og frigørelsesdiskurs, havde modstanderne en meget patospræget argumentation, der udtrykte frygten for moralsk forfald gennem kvindelig usædelighed.

Racehygiejnisk sterilisationslovgivning var ikke en folkelig diskussion. De fremmeste fortalere for racehygiejnen herunder læger og socialminister Steincke mente ikke, at befolkningen overhovedet skulle indvies i spørgsmålet – det kunne fordærve debatten, og folket sås ikke som kyndigt til at træffe kvalificerede beslutninger. Det udtrykker en elitær indstilling til folkestyrer, som bærer præg af rationalitetsdiskursen og har elementer fra et "ekspertsamfund" og "eksperternes" politiske magt i det moderne samfund. Men debatten var også modsatrettet, og mens modargumentationen gik på, at mere oplysning skulle gøres tilgængeligt og til tider også bærer præg af at udgå fra en demokratisk diskurs, så hævdede både fortalere og modstandere, at de havde befolkningens vilje på sin side.

Litteraturliste

- Ajanki, T. (2001, 16. Marts). Fattig munk blev genetikens fader. *Populär Historia*. Retrieved December 3, 2023, from <https://populärhistoria.se/vetenskap/biologi/fattig-munk-blev-genetikens-fader>
- Bell, A. E., & Figert, S. E. (2012). Gender and Medicalization of Healthcare. In *The Palgrave Handbook of Gender and Healthcare* (pp. 107–122). Palgrave Macmillan.
- Black, E. (2004). *War against the weak: eugenics and America's campaign to create a master race*. Thunder's Mouth Press.
- C.K. (1921, 27. December). En Eugeniker-Kongres. *Jyllandsposten*, Aarhus.
- Clerk. (1923, 17. Februar). Planen om et Institut for Seksualvidenskab og Race-hygiejne. *Nationaltidende*, København (1876–1931).
- Danmarkshistorien. (1922, June 30). Ægteskabsloven, 30. juni 1922. Aarhus Universitet. Retrieved December 3, 2023, from <https://danmarkshistorien.dk/vis/materiale/aegteskabsloven-1922>
- Demokraten (Århus). (1922, 5. november). Sterilisation af Forbrydere. Aug. Goll gaar imod Tanken. *Demokraten*, Århus (1884-1974).
- Dresden. (1911, 9. August). Moderne Raceforskning. Den til Forsendelse med de Kongelige Brevposter privilegerede Berlingske Politiske og Avertissementstidende, Aften. [*Berlingske*]. København, 1900-1913
- Foucault, M. (2003). Society must be defended: Lectures at the Collège de France, 1975-1976. Bertani, M. & Fonatana, A. (Eds.). (D. Macey, Trans.) (pp 239-263). NY: Picador. Chapter 11; '17 March 1976'
- Franckel, E. (1911, 25. juni). De amerikanske "Sterilisations-Love". *Rigets Krønike*. *Riget*, København, 1910-1912
- From, R. (2022). The regulation and medicalization of (abnormal) female sexuality. Lunds Universitet.
- From, R. (2021). State regulations of female sexuality: Racial hygiene and "sexually immoral" women and girls at Danish reform school 'Sprogø' in the 20th century. Lunds Universitet.
- Galton, F. (1883). *Inquiries Into Human Faculty and Its Development* (Electronic edition (2001)). Macmillan. <https://galton.org/books/human-faculty/text/galton-1883-human-faculty-v4.pdf>
- Gannon, S. & Davies, B. (2014). Postmodern, post-structural, and critical theories. In *Handbook of feminist research: Theory and praxis* (2 ed., pp. 65-91). Thousand Oaks: SAGE.
- Grundtvig, E. (1887, 16. Marts). Nutidens sædelige Lighedskrav. Kvinfos Tidsskriftprojekt: Dansk Kvindesamfunds Protokoller. Retrieved December 3, 2023, from <https://www.kvinfo.dk/side/444/?action=4&itemid=3812&searchtext=>
- Haraway, D. (1991) Situated knowledges. In *Cyborgs, simians & women: The Reinvention of nature* (pp. 183-201). NY: Routledge.
- Hsieh, H-F. & Shannon, S. E. (2005). Three Approaches to Qualitative Content Analysis. *Qualitative Health Research*, 15:9, 1277– 1288.
- Israel, M. (2015). *Research Ethics and Integrity for Social Scientists: Beyond Regulatory Compliance* (2nd ed.). SAGE Publications Ltd.
- Jensen, T. (1922, 12. Oktober). Fru Thit Jensen Slaar løs. *Aftenbladet*, København, 1887-1959.
- Kirkebæk, B. (2023). *Da de åndsvage blev farlige*. (2. Ed.) SocPol

Racehygiejnens tidlige indtog i det danske medie billede

Kirkebak, B. (2004). *Letfærdig og Løstagtig: Kvindeanstalten Sprogø 1923-1961*. SocPol.

Koch, L. (2016, 16. Maj). Raceforskning under besættelsen: Var Danmark værre end Tyskland? Videnskab.dk. Retrieved January 5, 2024, from <https://videnskab.dk/kultur-samfund/raceforskning-under-besaettelsen-var-danmark-vaerre-end-tyskland/>

Koch, L. (2000). *Racehygiejne i Danmark (2nd ed.)*. Nordisk Forlag.

Kragh, J. V., Jensen, S. G., Rasmussen, J. K., and Petersen, K. (2015) *På Kanten af Velfærdsstaten: anbragte og indlagte i dansk socialforsorg 1933-1980*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.

Kragh, J. V., Jensen, S. G., Rasmussen, J. K., and Petersen, K. (2014). *Anbragt i Historien: Et socialhistorisk projekt om anbragte og indlagt i perioden 1945-1980*. Svendborg: Svendborg Museum for Socialstyrelsen.

Larsen, B. F. (2020). *Opdragelse og diagnosticering: Fra uopdragelighed til psykopati på Vejstrup Pige hjem 1908-1940*. Lunds universitet.

Larsen, B. F. (2017). When the problem of incorrigible girls became a problem of psychopathy. In *Nordic Girlhoods: New Perspectives and Outlooks* (pp. 137-159). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-65118-7_8

Mjøen, J. A. (1922, 5. Maj). Nye socialpolitiske Retningslinjer. *Nationaltidende*, København, 1876-1931

Nørgaard, A. E. (2015, August 26). Den almindelige stemmeret, 1848-. Danmarkshistorien. Aarhus Universitet. Retrieved January 6, 2024, from <https://danmarkshistorien.dk/vis/materiale/den-almindelige-stemmeret-1848>

Serpens (1923, 7. September). Hvordan man vil forbedre Menneskeracen. Den til Forsendelse med de Kongelige Brevposter privilegerede Berlingske Politiske og Avertissementstidende [*Berlingske*]. København.

Social-Demokraten (1922, 10. September). Uskadeliggørelse af degenererede Individuer. København: *Social-Demokraten* (1874-1959).

Social-Demokraten (1921, 19. December). Politiets Blad anbefaler at dræbe Forbrydere. København: *Social-Demokraten* (1874-1959).

Spencer, H. (1851). *Social Statics*. Online Library of Liberty. Retrieved December 3, 2023, from <https://oll.libertyfund.org/title/spencer-social-statics-1851>

Steincke, K.K. (1920). *Fremtidens Forsorgsvæsen*. Bind I & II. Schultz.

Sørensen, A. (2021, 6. Oktober). Racehygiejne og eugenik i Danmark, ca. 1900-1967. Danmarkshistorien. Aarhus Universitet. Retrieved January 7, 2024, from <https://danmarkshistorien.dk/vis/materiale/racehygiejne-og-eugenik-i-danmark-ca-1900-1967>

Thingsted, A. S. (2020, May 5). Efter euforien: Hævntørst, drab og kampe i tiden efter Danmarks befrielse. Videnskab.dk. Retrieved December 5, 2023, from <https://videnskab.dk/kultur-samfund/efter-euforien-haevntoerst-drab-og-kampe-i-tiden-efter-danmarks-befrielse/>

Y. (1920, 25. juli). Fosterfordrivelsen i social og videnskabelig Belysning. *Arbejdet. Organ for Danmarks venstresocialistiske Parti*, København, 1919 – 1921.

Weber, M. (2018 [1905]). *Den Protestantiske Etik og Kapitalismens Ånd*. Lindhardt og Ringhof.